

Проф. д-р Владо Појовски

**СУДИРОТ МЕЃУ
МАКЕДОНСКИОТ И
РУСКИОТ ФАКТОР
ПО ПРАШАЊЕТО ЗА
ФОРМИРАЊЕ
МАКЕДОНСКА ДРЖАВА
ОД БЕРЛИНСКИОТ
КОНГРЕС ДО
БАЛКАНСКИТЕ
ВОЈНИ**

АПСТРАКТ

Овој труд дава осврт на македонското прашање за време на Источната криза (од 1875) па сè до Балканските војни (1912-1913).

Главната теза е дека во овој временски период Македонците биле крајно истрајни во спроведувањето на идејата за создавање на своја сопствена држава, а што не било поддржано од страна на големите европски сили, пред сè, Русија. Во текот на овој период, Македонците се кренале на три востанија (Разлов-

Vlado Popovski, Ph. D.

**THE CONFLICT
BETWEEN MACEDONIAN
AND RUSSIAN FACTOR
REGARDING THE
QUESTION FOR
ESTABLISHMENT OF
MACEDONIAN STATE
FROM THE CONGRESS OF
BERLIN TO THE BALKAN
WARS**

ABSTRACT

This article is dedicated to the Macedonian question during the period of the Eastern Crisis (of 1875) up to the Balkan wars (1912–1913).

The main point is that Macedonia, at that period of time, had a continual persistence by the Macedonians to establish their own state, which was not supported by the great European powers, before all, Russia. In the course of that period of time, the Macedonians rose up three rebellions (Razlovtsi, Kresna and Plinden) and

ци, Кресна и Илинден) и формирале најразлични институции (Македонскиот востаниски комитет 1878-1879; Македонската лига, Националното собрание на Македонија, Привремената влада на Македонија, сите во 1880; Македонската револуционерна организација (ТМОРО 1893-1905; ВМРО 1905-1907; МОРО 1908; ВМРО 1908-1912) и други институции, но, не добиле меѓународна поддршка, како што било случај со соседните држави на Балканот, кои преку меѓународна и дипломатска интервенција со здобиле со можност за формирање на своја сопствена држава.

Во случајот на Македонија, авторот, преку референци и архивски документи, ја следи релацијата на рускиот фактор во однос на Македонија, од нејзините главни варијации па се до поделбата на Македонија за време на 1913 година, и дезорганизацијата на македонското движење потпомогнато од овој фактор.

formed numerous institutions (Macedonian uprising committee 1878-1879; Macedonian League, National Assembly of Macedonia, Temporary Government of Macedonia, all of 1880; Macedonian Revolutionary Organization (ТМОРО 1893-1905; ВМРО 1905-1907; МОРО 1908; ВМРО 1908-1912) and other institutions, but they did not get any international support, like the neighboring Balkan states which had opportunities, through international and diplomatic intervention, to establish their own states.

Regarding Macedonia, the author, through references and archives documents follows the relation of the Russian factor towards Macedonia in its main variations up to the partition of Macedonia during 1913 and the desorganization of the Macedonian movement by the aid of this factor.

1. ВОВЕД ВО ПОЗИЦИИТЕ

Односот на македонскиот и рускиот фактор кон создавањето македонска држава од Берлинскиот конгрес (1878 год.) до Балканските војни (1912-1913 год.) бил дијаметрално спротивен.

Македонскиот фактор од Источната криза па натаму стремел и се жртвувал за формирање македонска држава, а почетокот на борбата за таква држава се совпаѓа со Разловечкото и Кресненското востание¹. Од тогаш државотворноста во македонскиот ослободителен процес е општа појава и општа карактеристика. Таа констатација се однесува за Источната криза, за

¹ К. П. Стојанов, Тридесет години назад – исторически записки по Първото македонско въстание през 1876 год. , Кюстендил 1903; Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, Скопје 1981, Т. I, стр. 242, 245-261.

Илинден и НОБ, па и за денешната генерација и ситуацијата по распаѓањето на бившата СФРЈ. Во сите тие циклуси на повеќегенерациски жртвувања и стремежи не постоеле колебања и алтернативи во однос на целта да се создаде македонска држава. Затоа и може да се каже, со широка аргументациска база², дека македонското ослободително движење не било, ниту иредентистичко во однос на која и да е соседна држава, ниту другоименско, туку државотворно и македонско.

Спротивно на тие стремежи на македонскиот фактор, рускиот фактор планирал и настојувал Македонија и нејзиниот народ да ги вклучи во туѓо (едно) или во повеќе туѓи национални и државни движења и завладувања³. Кога станува збор за рускиот фактор, тие настојувања се јавиле уште од крајот на XVIII век и траеле сè до распакинувањето на единственото македонско тело и до поделбата на Македонија меѓу Србија, Бугарија и Грција во 1913-тата година.

Политиката на Царска Русија, во преломните 1912-1913 години била израз на поширока договорна политика на големите европски сили, но нејзиниот однос кон македонското прашање - од Источната криза до Балканските војни, остави најдлабоки траги предопределувајќи ја судбината на Македонија и на македонскиот народ⁴.

2. МАКЕДОНСКИОТ И РУСКИОТ ФАКТОР И ПРАШАЊЕТО ЗА МАКЕДОНСКА ДРЖАВА ДО ИЛИНДЕНСКИОТ ПЕРИОД

До Илинденскиот период (до 1903 год.), македонскиот фактор политички се пројавил во шесеттите години, во борбите на Србија за ослободување на српските градови од турското присуство, кога се создаде политичка и четничка база за идните настани во текот на Источната криза. Тогаш падна договор за идно општо балканско востание против Турците со девизата – „Балканот на балканските народи» – во што Македонците влегоа со широка конспиративна мрежа и со голем број чети, кои го надминаа рубликонот на бунтарството, трансформирајќи се во револуционерни чети, како тие на Иљо Малешевски, на Стефо Николов, на попот Буфски, на Стојан Карастоилов и на многу други. Тогаш Димитар Поп-Георгиев Беровски се договорил со Миќ

² Правилата-Уставот на Македонскиот востанички комитет од 1878; Протоколното решение на Националното собрание на Македонија и Манифестот на Привремената влада на Македонија од 1880 односно од 1881 година; Крушевскиот манифест; Одлуките на АСНОМ – во: Документи за борбата. . . Т. I, стр. 245–261, 265–269, 397–399; Т. II, стр. 590–602.

³ Владо Поповски, Русија, Балканот и Македонија – Македонското прашање во документите на Коминтерната, Скопје 1999, Т. I, Кн. 1, стр. XXVII–CIV.

⁴ Документи за борбата. . . Т. I, стр. 230–231, 241; Македонија во меѓународните договори, Архив на Македонија, Скопје 1994, стр. 137–143.

о Љубибратиќ, кога ќе се дигне босанско-херцеговско востание да се дигне и македонско востание⁵; тогаш Стојан Везенков отишол во мисија кај албанските бегови за заедничка борба против Турците за слобода на Македонија и на Албанија⁶. Таа поопшта балканска конспирација беше во договор со српскиот председател на владата Илија Гарашанин, кој имаше идеја за пиемонтска улога на Србија и за одделни (српски) големодржавни претензии над балканските земји под турска власт.

Меѓутоа од таа балканска конспирација, помагана од руска страна, не произлезе ништо поради тоа што кнез Михајло Обреновиќ им сврте грб на руската политика и на балканските револуционерни субјекти, поврзувајќи се со Австро-Унгарија која му ветила ослободување на градовите од турските гарнизони и управа над Босна. За тоа кнезот Михајло Обреновиќ плати со главата во атентатот извршен 1868 година⁷. Во тие околности во Македонија се развија бројни конспиративни револуционерни кружоци и комитети по градовите и селата, како општо движење за обнова на Охридската архиепископија со цел здобивање статус на македон-милет⁸. Кога и од тоа не испадна ништо, поради политиката на турската власт и интервенциите од руска страна, таа прва генерација македонски револуционери, како што ќе напише самиот Димитар Беровски, реши прашањето да го бара во Македонија со востание⁹.

Со Разловечкото и со Кресненското востание македонскиот фактор во продолжение на две години експлицитно ја постави македонската државно-творна програма и според името и според символите и според политичките цели и државно-правните акти на тие востанија. Во тој период тој фактор ослободи делови од Македонија, воведо своја востаничка власт во нив и донесе државно-правни акти за уредување на востаничката територија и на цела Македонија, во перспектива на нејзиното целосно ослободување¹⁰. Со тоа, внатрешниот македонски фактор јасно го истакна сморот на македонската борба, издвојувајќи ги интересите на Македонија и проектирајќи ја неа како посебна политичка единица на Балканот, со што се спротистави на рускиот (а

⁵ Васа Чубриловиќ, Босански устанак, Београд 1931, стр. 38.

⁶ Александар Матковски, Отпорот во Македонија, Скопје 1983, Кн. 4, стр. 807–810.

⁷ Види; Историја српског народа, Београд 1994, кн. V-1, стр. 301.

⁸ Петко Рачов Славејков, Писма до Егзархот Јосиф во врска со народно-црковното движење во Македонија – Векови, 1989, бр. 1; Ристо Поп Лазаров, Ослободителните вооружени борби на македонскиот народ во период 1850–1878, Скопје 1978, стр. 247–253; Блаже Ристовски, Унијатството во Македонија – Разгледи, 1960, бр. 9 и 10.

⁹ Дневникот на Димитар Поп Георгиев-Беровски во книгата на неговиот внук Димитар Беровски: Димитър Поп Георгиев Беровски. Живот и дело. София 1986, стр. 202–205.

¹⁰ Иван Катарциев, Кресненското востание – Борба до победа, Скопје 1983, Кн. 4, стр. 35–53; Манол Пандевски, Кресненското востание во Македонија – Кресненското востание во Македонија 1878–1879, МАНУ, Скопје 1982, стр. 27–59; Славко Димевски, Иван Катарциев, Стеван Габер и др. Правилата-Уставот на македонскиот востанички комитет во Кресненското востание, ИСППИ, Скопје 1980, стр. 39–63, 137–147, 202–232; Славко Димевски и др. Македонската лига и уставот за државно уредување на Македонија 1880, Мисла, Скопје 1985 (посебно делот II – Документи, стр. 237–267).

преку него и на европскиот фактор) кој имаше други (свои) интереси и цели со Македонија.

Рускиот фактор, преку политиката кон Балканот, во тој склоп и кон Македонија, од Источната криза до Балканските војни не ги земаше предвид ниту македонските интереси, ниту македонските субјекти и нивните стремежи. Сè до Кресненското востание Русија не ја констатира ориентацијата на Македонците кон создавање своја држава. За време на Кресненското востание и по него, иако ја констатира токму таквата ориентација, Русија воопшто не го испочитува македонскиот интерес за создавање македонска држава.

Русија, во својата балканска политика, најпрво, Македонија ја вклопуваше во нејзиниот проект за Голема Грција¹¹, потоа, до 1870 година, во проектот на Голема Србија – од Дунав до Места¹² – а по 1870 година во Голема (Санстефанска) Бугарија¹³. На крајот, разочарана од неблагоприятноста на владите на тие државички и соочена со противењето од другите европски сили; соочена со нереалноста на тие проекти, Русија зазема радикално подруг курс – курс кон делење на Македонија во корист на балканските држави (на Србија, Бугарија и Грција) под контрола на својата политика и во склад со своите државни интереси.

Во таа смисла, до појавата на Македонската Револуционерна Организација Русија презема неколку драматични и крути чекори со кои оневозможи било какви изгледи за успех на македонскиот фактор за негово црковно, политичко и државно обособување.

Прво, решително го притисна Султанот да не дозволи каква и да е процедура и перспектива на Македонците за црковна еманципација од Патријаршијата и Егзархијата, за обнова на Охридската архиепископијата, или за Унија со Ватикан во настаните од 1872-1874 година¹⁴.

Второ, Русија му се закани на македонскиот фактор во врска со Кресненското востание, кое европските дипломати, погрешно, го сметаа за руска провокација во однос на Берлинскиот договор. Под притисок на самиот император, руската окупациона војска во Бугарија подготви војничко задушвање на востанието кое не се случи само поради изричното одбивање од страна на турската армија¹⁵. Потоа следеше сесрдна помош на Турција од страна на Русија (и на Европа) за поништување на Македонското востание од 1878-1879 година и за пацификација на Македонија според нормите на Берлинскиот договор и мерката на турската власт.

¹¹ Век Екатерины II, Россия и Балканы, Москва 1998.

¹² История XIX века под редакцией профессоров Лависса и Рамбо, Москва 1938, Т. 3; Записки графа Н. П. Игнатъева, Исторический вестник, январь 1914, СXXXV–СXXXVI.

¹³ Владимир Дедијер, Интересне сфере, Београд 1980.

¹⁴ Славко Димевски, Историја на Македонската православна црква, Скопје 1989, стр. 398–413.

¹⁵ Француски документи за историјата на македонскиот народ, Архив на Македонија, Скопје 1969, стр. 45, 89.

Трејшо, во 1886 година, врз база на предлогот на Нелидов и со одобрение од страна на императорот, Русија започна да го разработува планот за постигнување сојуз на балканските држави во чија основа ќе стои делбата на Македонија, на Стара Србија и на Сандакот Нови Пазар¹⁶. Од тогаш па натаму, Русија воспостави контрола над политичките процеси на Балканот и специјално над тие во Македонија.

Посебно, по појавата на Македонската Революционерна Организација Русија стана мошне сензибилна кон македонските настани знаејќи, без пардон, да го спречи несаканиот развој на ситуацијата во Македонија или, во интерес на својата политика, да внесе нови моменти во таа ситуација кои, спонтано, воопшто не би се развиле. Таков е, на пример, случајот со поставувањето на Фирмилијан за српски владика во Скопје, со што Русија создаде официјална можност за регистрирање на српски милет во Македонија и за српска претензија кон делови на Македонија¹⁷.

Со тие мерки Русија го зацврсти курсот кон исполнување на планот за делба на Македонија, преку согласност на балканските држави и контрола на таа делба од нејзина страна, како облик на решавање на балканското прашање¹⁸.

Се разбира, тој курс беше потребно да се обезбеди од непредвидени и несакани настани и процеси. Таков, не толку непредвиден, колку несакан процес беше развојот на македонското ослободително движење во ликот на Македонската Революционерна Организација (ТМОРО, ВМОРО, ВМРО).

Тоа движење, израснато врз тешката положба на македонското население и врз опасноста Македонија да биде распарчена и поделена од балканските држави, ја крена девизата за политичка автономија на Македонија (за македонска држава), која ќе ја поништи смислата за војна меѓу балканските народи и ќе го избегне упропастувањето на Македонија и на нејзиниот народ¹⁹.

¹⁶ На маргините на опширната записка на Нелидов во која тој го дал споменатиот предлог, императорот Александар III напишал „Совершенно одобряю“ – Н. С. Киняпина, Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX века (1878-1898), Москва 1994, стр. 78–80.

¹⁷ АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2629. Л. 262–263. Пак таму. Д. 3603. Л. 91–93. Славко Димевски, Историја на Македонската православна црква, Скопје 1989, стр. 598.

¹⁸ Види го писмото на П. Капнист од 11/23 март 1897 год. заедно со неговите аналитички белешки и ставови до министерот за надворешни работи Николај Муравјов, како подготовка на министерот пред разговорите со Голуховски (министер за надворешни работи на Австро-Унгарија) и препораките за содржина на договорот што требало да го потпишат Русија и Австро-Унгарија во 1897 година со кој беше предопределена иднината на Македонија (Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ). „Секретный архив“. Оп. 467. Д. 156/161) – Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата и дележот, „Просвета“, Куманово 1995, Т. 1, стр. 201–221.

¹⁹ Чл. 1 од Устав на ТМОРО донесен на Солунскиот конгрес 1896 год. Документи за борбата. . . Т. 1, стр. 331 („Тајната македонско-одринска револуционерна организација има за цел да ги сплоти во едно цело сите незадоволни елементи во Македонија и Одринско, без разлика на народност, за извојување преку револуција полна политичка автономија за тие две области“). Види ги и членовите 1 и 2 од Уставот на ВМОРО донесен на Општиот конгрес во 1905 година, пак таму, стр. 487 (чл. 1 истоветен со чл. 1 од Уставот од 1896 година; чл. 2: „Организацијата им се спротивставува на стремезите за делба

Македонската Революционерна Организација која се афирмира како општ и суверен претставник на македонското население за создавање посебна македонска држава, со самото тоа, за рускиот фактор стана опасен противник и омразен субјект. Од тука па натаму руската официјална политика ќе стане мошне груба во односот кон македонскиот фактор, а овој ќе ги доживее своите најдраматични моменти и периоди, масовно пожртвувајќи се и, конечно, губејќи ја битката за своите цели и за интересите на Македонија и нејзиниот народ.

3. МАКЕДОНСКИОТ И РУСКИОТ ФАКТОР И ПРАШАЊЕТО ЗА МАКЕДОНСКА ДРЖАВА ВО ИЛИНДЕНСКИОТ И ПОИЛИНДЕНСКИОТ ПЕРИОД

Првиот судир меѓу македонскиот и рускиот фактор по Берлинскиот договор се случува во 1896 г. по акциите во Македонија што ги направија врховистите (Македонскиот врховен комитет) и по аферите кои покажаа дека цела провинција е покриена со мрежа на тајни комитети, кои го подготвуваат населението за револуција и за добивање политичка автономија на Македонија²⁰. Иако Русија будно ја следеше состојбата во Македонија, таа сепак беше изненадена од акциите на македонските комитети. При такви околности, таа побрза да ги усогласи работите во својата дипломатија, строго дисциплинирајќи ја во врска со својата политика кон Балканот и кон Македонија.

Како реакција на акциите на македонските комитети, Министерот за надворешни работи, грофот Муравјов, им издаде наредба на своите дипломатски претставници во Бугарија и Србија, да престанат со каква и да е соработка со тие комитети и својата работа да ја насочат единствено со турската влада и со владите на балканските земји²¹.

Соодветно на својата политика за делба на Македонија меѓу балканските држави, преку нивен сојуз, и во унисон со европските сили, но под своја контрола, Русија во 1896 година ги обнови дипломатските односи со Бугарија²² и почна да ја подготвува за преговори и согласност со другите балкански држави. Веќе следната 1897 година, под влијание на Русија, Србија и Бугарија седнаа да го договорот заемниот однос кон своите интереси во Отоманската империја. Спогодбата²³ што тогаш ја склучија беше резултат на нивното сознание дека Русија ќе застане зад нивните усогласени интереси за проширување. Бугарија и Србија, во респективната спогодба од февруари 1897 година, по

и завладување на тие области од која и да е држава“).

²⁰ Историја на македонскиот народ, ИНИ, Скопје 2003, Т. 3, стр. 174–178.

²¹ Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата. . . , Т. 1, стр. 259–260.

²² Н. С. Киняпина, Балканы. . . , стр. 118–121.

²³ Македонија во меѓународните договори, Архив на Македонија, Скопје 1994, стр. 137–138.

прв пат дефинираа взамен (бугарски и српски) интерес во Отоманската држава. Тие се согласија засднички да дејствуват, со ветување, дека еднострано нема да преземаат ништо и дека ниту политичка, ниту воена акција (ако е еднострано) нема да предизвика никаква промена на *status quo*-то на Балканот. Притоа, двете држави се обврзаа, сè до разграничувањето на своите зони во Отоманската држава, да не си пречат (како што дотогаш си правеа) туку да си помагаат во заемните национални, школски и црковни прашања на просторот на Отоманската држава.

Два месеца по Бугарско-српската спогодба, во мај 1897 година, Русија побрза дотогашниот нејзин план и постигнатата бугарско-српска согласност да се здобијат со меѓународен легитимитет. Во таа смисла Русија, во мај, склучи тајна спогодба со Австро-Унгарија со која прецизно се утврдува дека на Балканот ќе се создаде уште само албанска држава, а другите делови, меѓу кои и Македонија, ќе бидат поделени на балканските држави²⁴.

Таа политика кон Македонија (делба во полза на трите балкански држави без да се наруши нивната заемна рамнотежа и во време кога за тоа ќе биде подготвена Русија) ја стави последната во улога да внимава на сè она што се случува на теренот. Во таа смисла, Русија брзо се осведочи дека внатре во Македонија дејствува друга комплетна мрежа и структура на револуционерни комитети кои не се под влијание ниту на комитетите во Бугарија ниту на владата и кнезот на таа држава²⁵. Таа внатрешна македонска револуционерна организација самата дефинирана како Тајна Македоно-Одринска Револуционерна Организација (ТМОРО) стана трн во очите на рускиот фактор во однос на неговата балканска политика, чија срж се состоеше во конечното разделување на Македонија меѓу соседните балкански држави²⁶. Нервозата и омразата кон внатрешната македонска организација многу брзо доби крајни форми. Така, веќе следната 1898 год. , по повод критските настани и вмешувањето на големите сили во критското прашање, а во врска со возбудата во Македонија по истиот повод, и по повод на претпоставеното можно востание во Македонија, министерот за надворешни работи на Русија, грофот Муравјов, многу јасно и тврдо ја дефинирал руската намера кон македонските револуционери и кон нивната вистинска (внатрешна) организација. Тој, во доверливо писмо до рускиот дипломатски претставник во Софија, Бахметев, од 3 декември 1898, ќе напише: „ . . . Доколку, сепак – на македонските водечки дејци им успее да кренат востание во Македонија – тогаш од страна на Русија тоа движење нека не се надева ниту на сочувство ниту на помош. Напротив – Императорското правителство ќе биде присилено да им предостави полна слобода на репре-

²⁴ Пак таму, стр. 137–143.

²⁵ В. : Спространов Е. Дневник. Софија 1994, стр. 205.

²⁶ Таа политика од рускиот висок дипломатски ешалон најупорно ја протежираше грофот Капнист. Се разбира неа ја сподели и самиот император – АВПРИ. „Секретный архив“. Оп. 467. Д. 156/161.

сивните дејствија на турските власти, во правец на поништување во самиот зародиш на револуционерните замисли на Македонците, и во примерното казнување на главните основоположници на востанието»²⁷.

Бидејќи, сепак, во 1898 година и во наредните четири години не се крена востание во Македонија, Русија, по споменатите спогодби меѓу Србија и Бугарија и меѓу неа и Австро-Унгарија, се насочи кон востановување легална база за српските интереси и претензии во Македонија; за да може да ја заснова и да ја операционализира политиката на делба на Македонија меѓу трите балкански држави, во тој склоп во полза и на Србија. Русија тоа го правеше преку притисок врз Султанот да го постави Фирмилијан како српски митрополит во Скопје и преку обид да ги рedefинира границите на Македонија со приклучување на Стара Србија и Нови Пазар кон Скопскиот санџак, образложувајќи дека тоа се темелело врз историски права и аргументи²⁸.

Таквата руска политика внесе многу ожесточеност во односите, како со македонската револуционерна организација, така и со бугарската влада која беше навикната Македонија да ја гледа како простор кон кој има исклучиво право во споредба со Србија²⁹. Меѓутоа, Русија остана тврдокорна по тоа прашање. Рускиот дипломатски претставник во Софија, Бахметев, по налог на својот министер грофот Ламздорф, им укажа на Бугарите дека решението на Русија сврзано со Фирмилијан е неотповикливо и конечно³⁰. Во 1902 година и самиот министер за надворешни работи, грофот Ламздорф, при неговата посета на Белград и Софија, а по драматичните настани и сомненија меѓу двете држави по повод Горноцумајското востание, тврдо застана зад „концептот Фирмилијан», со што, имплицитно, им кажа на двете страни дека Македонија ќе е биде делена; не дадена на која и да е од нив, но во секој случај, нема да биде помогната да се здобие со автономија.

²⁷ Види го тајното писмо на грофот Муравјов до Бахметев во Софија од 3 декември 1898 год. – Симон Дракул, Македонија меѓу автономијата. . . , Т. 1, стр. 259–261. Подоцна, за време Илинденското востание Русија ги доставила и поттикнала токму таквите овластувања на турските власти кои предизвикале големи погроми сред македонското население – Македонија и Одринско (1893-1903). Мемоар на Втрешната организација, 1904, s. 1.

²⁸ АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2629. Л. 198–201.

Во истиот документ (Л. 201), рускиот претставник во Белград, Чариков, укажувајќи дека со именувањето на Фирмилијан во Скопје веќе се создадени Срби во Македонија, констатира и еден парадокс, а имено дека во Стара Србија нема ниту еден Србин, туку дека има само Бугари и Грци затоа што Султанот таму не поставил српски митрополит, туку поставил само бугарски и грчки митрополити. Во Македонија Султанот ја официјализирал српската националност во август 1903 год. – АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 1011. Л. 335.

²⁹ „Прашањето за признание на Фирмилијан за Скопски митрополит не може да се гледа издвоено. Тоа се наоѓа во нераскинлива врска со прашањето за идната судбина на значителен дел на Македонија, и таа околност служи и како објаснение за толкавата острастеност (жолчност) со која се однесуваат Србите и Бугарите во таа ожесточена борба околу скопската владичка катедра“, – пишува Зиновјев во својата тајна телеграма до МНР на Русија од 13/26 април 1901 год. – АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 3603. Л. 91–93.

³⁰ Секретна телеграма Его Сиятельство Графа Ламздорфа Д. С. С. Бахметеву в Софию, С. -Петербург, 16 мая 1902 г. – АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2629. Л. 262–263.

Во таа смисла и за таа намера Македонската Революционерна Организација, покрај за Русија, се покажа како главен противник и за балканските држави. Поради тоа односот кон неа полека се усогласуваше. Со време, три-те балкански држави проработеа на растројување и уништување на Македонската Революционерна Организација преку многу форми (преку нејзино про-никнување со свои структури, преку предавства и убиства, преку соработка со турските власти, преку корумпирање и привлекување на нејзини членови и војводи за своите каузи во Македонија, преку војување со неа, преку четниче-ње и пропаганда во Македонија).

Зад сите тие постапки на балканските држави, архивите покажуват, очигледно стоела и самата Русија. Таа беше насочена, на една страна, да ги привлече балканските држави на соработка со планот и процедурите што ги имаа замислено таа и Австро-Унгарија, а, на друга страна, да ги неутрализира ефектите на македонското национално движење, вклучително и да го елими-нира македонскиот фактор, пред се Внатрешната Македонска Революционер-на Организација, од политичките процеси во решавањето на македонското прашање³¹.

Привлекувањето на балканските државички кон нивна согласност за меѓусебна поделба на Македонија и за врховна арбитража на Русија, не оде-ше така лесно. Тие, начелно, се согласуваа за делба на Отоманскиот европски простор. Меѓутоа, конкретно, сите се судираа во врска со Македонија. Сите три држави (Бугарија, Србија и Грција) беа мошне многу оптоварени со сво-ите противпоставени интереси во Македонија. Во неа, на теренот, тие водеа жестока борба за меѓусебно истиснување. Нивните црковни, школки, поли-тички и четнички пропаганди беа реални непријатели, така што процесот на нивното приближување одеше бавно и деликатно. Најсилните пропаганди, бу-гарската и грчката, не им дозволија на двете држави да се договорат сè до летото 1912 година иако имаше, на двапати, обиди тоа да се направи и пред 1900-та година. Табу темата „делба на Македонија» ги соблазнуваше и двете; секоја од нив сметаше или на целиот колач, или на поголемиот дел од него.

Српската пропаганда, како најслаба, беше причина Србија уште од по-четокот да биде склона на преговори со Бугарија. Но и меѓу нив, сè до 1904 година, не беше можна позначајана спогодба, бидејќи Бугарија не прифаќаше преговори за делба на Македонија, кои пак Србија ги сакаше. Меѓутоа, поради неколку крупни нови моменти кои битно ја сменија состојбата, тие се сретнаа во 1904 година и, под сенката на Русија постигнаа суштинска спогодба за Ма-кедонија³². По поразот на Илинденското востание и во контекст на Мирцте-шките реформи, запознаени со планот и моделитетите на Русија за делба на

³¹ АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2629. Л. 216–217, 198–201; Д. 1014. Л. 17; Д. 1008. Л. 33, 146; Д. 1011. Л. 144; Д. 1008. Л. 84–85; Д. 1013. Л. 485, 486, 487.

³² Македонија во меѓународните договори. . . , стр. 151.

Македонија, Србија и Бугарија, со нивниот таен договор од март 1904 година, се спогодија да го помогнат Мирциштечкиот реформски курс бидејќи тој во неговата главна поента (точка 3) имаше за цел да ги определи зоните на интереси и идните делови што ќе им припаднат на секоја од нив. Притоа, се договорија, наспроти планот на Русија, со тие реформи да се опфати и Одринскиот вилает заради бугарските интереси. Србија и Бугарија го прифатија рускиот план времено да го поддржат *status quo*-то на турските граници додека да се стекнат и други услови за поделба, при што се обврзаа правото на поделба на Македонија да го резервираат за себе и да го заштитат со заеднички воени сили и акции. Признавајќи ја руската арбитража, Србија и Бугарија, по примерот на Русија, официјално ја деноминираа Македонија со името „трите виласти“³³, со нивно поединечно споменување, со што се вклучија во руската кампања да се неутрализира и оспори македонскиот именски атрибут и македонскиот политички карактер на ослободителното движење во Македонија раководено од Внатрешната Македонска Революционерна Организација³⁴.

Со Српско-Бугарскиот таен договор од 30 март 1904 година руската политика на Балканот, конечно, постигна успех и се насочи кон нејзина конкретизација, која ќе се круниса со Договорот за пријателство и сојуз меѓу Бугарија и Србија од 29 февруари/13 март 1912 година познат како Балкански сојуз, кон кој ќе се приклучат уште Грција и Црна Гора.

Зад тој дипломатски успех на Русија, покрај другото, стоеја следните многу крупни промени на ситуацијата: 1) елиминацијата на проавстриската династија и влада во Србија со државниот удар во 1903 година и доведувањето на власт на проруската династија и влада³⁵; 2) поразот на Илинденското востание и зададениот тежок, растројувачки, удар врз Революционерната организација, со што се создадоа услови за, речиси, непречен пораст на туѓите четнички пропаганди; 3) зајакнувањето и наметнувањето на српската четничка пропаганда, која на теренот се стекна со контрола над компактни делови и со конкуретска моќ во однос на бугарското четничко движење и влијание во Македонија.

Од тогаш (1904) па натаму, борбата против македонскиот фактор, (против Внатрешната Македонска Революционерна Организација), беше дело на здружен интерес и ангажман на балканските држави и на ангажманот и благословот на Русија. Има податок дека од 1904 година до 1907 година биле убиени 2700 кадри на Революционерната Организација, дел преку четничките акции на балканските држави, дел од страна на турската власт, било преку

³³ Пак таму.

³⁴ Истата 1904 год. Бугарија склучи договор и со Турција со кој се обврза да ги спречи македонските комитети да работат против неа, да оневозможи било каква субверзивна активност на македонските револуционери. Во договорот Македонија е деноминирана согласно со планот на Ламздорф и Капнист. 1902-та, по Цумајското востание. Бугарија почна да ги апси македонските револуционери за што Фердинанд доби благодарност од рускиот император – АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2629. Л. 25–26.

³⁵ Слободан Јовановиќ, Влада Александра Обреновиќа, Београд 1931, репринт 1990, стр. 291–377.

соработка со институциите на балканските држави во Македонија, било во самостојни акции.

Во тој склоп, заради спроведување на својата балканска политика, Русија ја следеше динамиката на состојбите во Македонија и промените во силата и влијанието на македонскиот фактор (на Революционерната организација). По првото покрупно соочување со нејзините акции и со нејзиниот растеж по 1896 година, Русија одново се судри со таа организација во 1902 и 1903 години. Во тој нов судир со македонскиот фактор, Русија не само што не се поколеба во однос на македонското движење и македонските интереси, туку, спротивно, ја допрецизира својата пресметка со, речиси, сите линии на можен развој на македонското прашање како посебно балканско прашање.

Имено: осведочена и затечена од решеноста и од способноста на Организацијата да преземе востанички акции и изнервирана од упорствувањето на македонскиот фактор да оди по својот пат, Русија без било каков такт, директно се закани на Революционерната организација, дека ќе биде ликвидирани и внатре во Македонија и надвор во Бугарија. Јуриј Бехметев, рускиот дипломатски претставник во Софија, по Цумајското востание во 1902, истата година во декември месец, побара од Сарафов повлекување и покорување на македонските комитети пред руската политика³⁶.

Сознавајќи, дека работите се движат кон блиско и (по)општо востание во Македонија, планирано за пролетта 1903 година и, констатирајќи дека силата и настојчивоста на Внатрешната Македонска Революционерна Организација ги надминала сите очекувања, Русија многу сериозно се сврте кон дефинирање на дипломатскиот ангажман и на мерките потребни за заштита на рускиот план за решавање на балканското и македонското прашање.

Во таа смисла, преку повеќе дипломатски инструкции самиот министер за надворешни работи, грофот Ламздорф, и повисоките дипломатски глави изготвија цела програма за истиснување на македонскиот фактор од процесите кои ја докоснуваа судбината на Македонија.

Целата 1902 година беше проблематична за одржување на *status quo* то на Турската империја, кое нешто во таа и во наредните години беше цел на Русија и Австро-Унгарија, а преку нив и на сите европски сили. Посебно настаните во северо-западна Македонија поврзани со албанските бунтувања и барања и Цумајското востание поврзано со барањата на македонските комитети, ги возбудија духовите на повисокиот дел на руската дипломатија. Преку министерот за надворешни работи, грофот Ламздорф, и највисоките по ранг во цивилната листа Капнист, Зиновјев и Нелидов, специјалисти за балканското прашање, и со дипломатските претставници во Белград и Софија Чариков и Бахметев, Русија ја постави платформата и шемата за постапување на своја-

³⁶ Крсте Битоски, Континуитетот на македонските национално-ослободителни борби во XIX и почеток на XX век, Скопје 1998, стр. 311.

та дипломатија по македонското прашање. Во тој правец, грофот Ламздорф, на 28 октомври 1902 година се обратил, до грофот Капнист³⁷, амбасадор во Виена, со став дека Русија е подготвена „врз база на начелата на договорот од 1897 година да размени мислења за натамошните чекори во врска со македонските работи». Врз база на тие начела (да се создаде уште само Албанија од Скадар до Јанина, а другите делови на Османската држава, вклучително и Македонија, да бидат поделени на околните балкански држави) грофот Капнист на 17/30 ноември 1902 година, испратил тајна депеша под бр. 71 за подобрување на работите во Македонија. Рускиот дипломатски претставник во Белград, Чариков³⁸ додал неколку појасненија и заедно ја промовирале платформата за односот на руската дипломатија кон македонското прашање на крајот на 1902 и во наредната 1903 година.

Во тајната телеграма од крајот на 1902 година се наложувало³⁹:

1. Точно да се определат границите на провинцијата Македонија – при што, се укажува дека, во неа не можат да се вклучат ниту вилаетите блиски до морските теснини, ниту Албанија;

2. Да не се наруши тогашната нејзина поделба на вилаети и да не се образува од вилаетите во Македонија единствена провинција Македонија, бидејќи таа под такво име не се среќава(ла) во договорите⁴⁰;

3. Да не се допушти името (терминот) Македонија, туку да се употребува името „трите вилаети», со набројување (Солунски, Битолски, Скопски);

4. Избегнувајќи го терминот Македонија, да се напушти и терминот Генерал-Губернатор кој, често, во врска со идните планирани реформи, се споменува од некои држави (на пример од Англија) и наместо тој термин да се употребува терминот Генерален инспектор.

5. Да не се инсистира на создавање на Централен совет за трите вилаети, бидејќи преку тој поим и таа институција се асоцира на формирање политичка единица што не била во план;

6. Да се направела реформа и во имињата на милетите, со вклучување на сrb-милет, со кое име веќе од 1900 година Поликарп од Велешката епархија ги снабдувал нуфузите. (Поликарп делувал заедно со Фирмилијан на тој план. Вториот бил началник на сrb-милет-тот во Македонија);

7. Официјален јазик во вилаетите, покрај турскиот да бил и тој на православната националност која претежувала во односниот вилает – според системот на милети.

Дека таа програма била дел од главната платформа на руската дипломатија која функционираше и во наредните години, зборуваат и следните

³⁷ АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2629. Л. 21–23.

³⁸ Пак таму. Л. 198–201.

³⁹ Пак таму.

⁴⁰ Пак таму. Л. 198.

документи. Грофот Ламздорф, на 7 февруари 1903 година, му испратил тајна телеграма на кнезот Урусов во Париз⁴¹ со која му наложил да го запознае министерот за надворешни работи на Франција Делкасе, дека со Голуховски (министер за надворешни работи на Австро-Унгарија) се спогодиле, веќе, да не се употребува терминот Македонија, кој асоцирал на политичка единица, туку наместо Македонија да се употребува терминот „трите турски вилаети«, а наместо терминот Македонци да се употребува терминот „христијанско население на трите турски вилаети«, бидејќи Македонците, според Ламздорф, не суштествувале како одделна националност⁴².

По инструкциите за деноминација на Македонија и на Македонците и за попречување на процесите за обособување на Македонија и на македонскиот национален процес, кој повеќе од јасно, засилено се одвивал на самиот почеток на XX век, руската дипломатија извршила силен притисок врз султанот, тој, со свој акт, да ја легализира односната деноминација. Султанот, од своја страна, наоѓајќи и сопствени (империални) интереси во односниот руски план, издал заповед (проследен до вилаетските власти во Македонија на 7 април 1903 година) со која категорично им се забранувало во претставките и соопштенијата поврзани со работата на царските вилаети на Румелија (во која спаѓала и Македонија) да се употребува терминот (називот) Македонија, којшто се споменувал како локално име⁴³. Со тој султански акт, кој вилаетските власти го добиле за два дена, всушност, по прв пат бил затворен кругот на деноминација на Македонија и на Македонците во историскиот процес на нивното национално обособување.

По усогласувањето на политиките на трите европски сили и на самата Турција во однос на Македонија и на Македонците, руската дипломатија го дефинирала својот став и кон Внатрешната Македонска Револуционерна Организација. Во таа насока, на 18 јуни/1 јули 1903 година, при сознание за скорешно подигнување на македонско востание, а по солунските и други атентати низ Македонија, влијателниот Капнист во своето писмо до Министерството за надворешни работи на Русија ги предложил следните драстични мерки⁴⁴:

1. Излезот од маѓепсаниот круг се состои во конечно растројство и уништување, во трите вилаети, на Револуционерната Организација;
2. Посебно, како најопасно е да се споменува членот 23 од Берлинскиот договор. Тоа би ја растроило Империјата и би дал основа Револуцио-

⁴¹ Пак таму. Д. 1008. Л. 84–85.

⁴² Пак таму.

⁴³ „Со Високата наредба на Неговото величество султанот се известува: Отсега па натаму, во претставките и соопштенијата поврзани со работите на царските вилаети на Румелија, категорично се забранува терминот (називот) *Македонија*, којшто се споменува како локално име“ – Стојановски Александар, Македонија под турската власт, Скопје 2006, стр. 317–318.

⁴⁴ Пак таму. Д. 1013. Л. 485–487.

нерната Организација да смета дека се прави отстапка во правец на нејзините барања и желби.

По тие предлози, Капнист ги соопштува и следните деликатни оценки:

1. Таквиот разгром (каков што предлагал) до тој момент бил правен, но само делумно, па проценува дека револуционерното движење ќе издржело уште 2 до 3 месеци; и

2. Дека и покрај горното, немало сомнение оти упорноста и силата на Револуционерната Организација ги надминале сите очекувања⁴⁵.

Изнесените документи зборуваат дека Русија, задржувајќи го курсот од договорот со Австро-Унгарија од 1897 година за делење на Македонија во полза на трите балкански држави, не покажала попустливост кон македонското ослободително движење⁴⁶ и не се повела, ниту по веќе афирмираните македонски интереси и субјекти, ниту по мислењата и сугестиите на дел од своите дипломати од средното ниво кои не биле запознаени со ставовите на највисоките врвови, вклучително и со позицијата на Императорот, а кои предлагале автономија за Македонија.

Тој ист курс, консекветно и реско, Русија го задржала и во драматичните 1911, 1912 и 1913 години. Големите потреси кои започнале со востанијата во Албанија и бунтувањата на Албанците во северо-западниот дел на Македонија не ја оставиле рамнодушна ниту Македонската Револуционерна Организација која стапила во соработка со албанското движење (средбата на Ивани беј со претставниците на Македонската организација во Скопје во јуни 1911 година)⁴⁷. Таа со свое циркуларно писмо се обратила до конзулите на 18/31 октомври 1911 година и побарала автономија на Македонија под непосреден европски мониторинг⁴⁸.

Тие настани ги поттикнаа балканските држави (посебно Србија и Бугарија) да ги интезивираат разговорите и да се спогодат за идната акција и идните придобивки од војната⁴⁹. Русија, но веќе и европските сили, побрзаа да го спроведат планот договорен во Руско-Австро-Унгарската спогодба од 1897 година.

Русија беше посебно вознемирена бидејќи на теренот одново можеше да бидат дезавуирани нејзините планови со појавата на албанското ослободително движење и со повторната пројава на Македонската Револуционерна Организација; згора на тоа и со изгледи за нивна соработка. Таа, во тие околности, силно ги притисна Србија и Бугарија, кои конечно во март 1912 година,

⁴⁵ Пак таму. Д. 2629. Л. 34–36, 189–190 (посебно Л. 190); Д. 1008. Л. 33; Д. 564. Л. 30; Д. 1475. Л. 324; Д. 2633. Л. 1.

⁴⁶ Russian diplomats on the future of European possessions of the Ottoman Empire// Oxford Slavonic papers, 1993, Vol. XXVI.

⁴⁷ АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 2697. Л. 43, 53.

⁴⁸ Пак таму. ЛЛ. 43, 53, 143, ; Д. 3594. Л. 19–20.

⁴⁹ В. П. Потемкин, Историја дипломатије (1872–1919), Београд 1949, стр. 189–206.

со голема руска оркестрација, го склучија познатиот Договор за пријателство и сојуз⁵⁰.

Во виорот на балканските војни, Русија се држеше доследно и непустливо во однос на планот за поделба на Македонија и за неутрализирање на македонскиот и на кој било друг нереспективен локален фактор, каков што, во тие околности, беше и албанскиот. Во таа смисла, високите врвови на руската политика отсечно се спротивставија на многуте алтернативни предлози и анализи на поголемиот дел од своите дипломати на теренот кои, поради одвркање на војната или поради свое разбирање на македонското прашање, предлагале автономија на Македонија⁵¹. На тие дипломати, меѓу кои и угледниот Извољски (кој во декември 1912 година предложил автономија на Македонија како алтернатива на дележот што се случувал на Лондонската амбасадорска конференција), самиот император им одбрусил со синтагмата: „Недопустимая вещь» („Недозволлива работа»)⁵².

4. НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК: ЗОШТО РУСИЈА (И ЕВРОПА) ЈА ЗАФАТИЈА ТАА ПОЗИЦИЈА ПО МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ?

Русија: Одејќи бескомпромисно по зацртаниот правец, таа, всушност, ги следела своите државни интереси. Поучена од претходното искуство со Србија (1868-69) и со Бугарија (1883-86) конечно респектирале неколку главни интереси и факти. *Прво*, тргнуваше од фактот дека Македонија е проникната од интересите и претензиите и од институциите и пропагандите на трите балкански држави со видливи последици, така што нивниот воен ангажман за реализација на тие интереси и аспирации никој не можел да го одврати. Русија притоа (при дележот на Македонија) имала интерес, пресвртот на состојбата на Балканот да не се случи според производот на малите балкански државички и не поинаку, освен според нејзин претходен план. *Второ*, обособување на посебна македонска држава не било можно без подолго воено присуство на европските сили во неа заради одбрана и зајакнување на таа држава⁵³. И при такви околности, постоеле проблеми во врска со нејзината одржливост. *Трето*, интересот на Русија пријателски да се поврзе со трите балкански држави, бил поважен бидејќи тие многу пошироко (регионално) го обезбедувале нејзиното влијание, со кое Русија можела да се надева дека ќе успее да ја наметне својата контрола над морските теснини – што бил нејзин главен интерес.

⁵⁰ Македонија во меѓународните договори. . . , стр. 162-169.

⁵¹ АВПРИ. Ф. 151. Оп. 482. Д. 3760. Л. 5; Д. 3714. Л. 573-574.

⁵² Пак таму. Д. 3698. Л. 325.

⁵³ Во врска со написите во европскиот печат дека заради реализација на Мирцетешките реформи во Македонија ќе влезат австро-унгарски сили, официјална Србија децидно и даде до знаење на Русија дека тоа за неа ќе биде *casus belli*, со што таа ги покажа намерите кон Македонија.

Поинаку изразено, Русија, со поделбата на Македонија на трите балкански држави, сметала дека конечно ќе се отстрани секоја можност за освојување на Балканот од страна на Австрија и на Италија. Дополнително, на таков начин, би се задоволиле трите балкански држави со што би се обезбедил мир и стабилен поредок на Балканот за достатно долго време. Доколку Русија успеела до го контролира тој дележ (што била нејзина главна грижа), тогаш, таа сметала на таква рамнотежа на силите на балканските држави, која би ги парализирала нивните способности да ги загрозат натамошните планови на Русија за контрола над теснините⁵⁴. Затоа Русија имала намера прашањето за теснините да го покрене и да го наметне дури по контролираниот дележ на Македонија и на другите делови на Балканот меѓу Србија, Бугарија и Грција⁵⁵.

Другиите европски големи сили, барем до 1908-1909 год., поделбата на Македонија не ја земале како сериозна варијанта. Тоа посебно се однесува на Англија. Меѓутоа, подоцна, кога европскиот воен судир станал извесен, таа идеја им станала блиска⁵⁶. Во таа насока, се сметало дека трите балкански држави можат да приврзат 500 илјади војници на противничкиот блок, што било респективен мотив да ја подржат руската политика за создавање сојуз на балканските држави и да ги помогнат нејзините напори во усогласувањето на српско-бугарските позиции околу делбата на Македонија.

⁵⁴ И со таква аргументација, Капнист го протежираше дележот на Македонија на трите балкански држави – АВПРИ. „Секретный архив“. Оп. 467. Д. 156/161 (приложения 14а и 14б).

⁵⁵ АВПРИ. „Секретный архив“. Оп. 467. Д. 156/161; Russian diplomats. . .

⁵⁶ Има теза дека поделбата на Македонија станала реална кога веќе и Англија се приклучила кон Антантата и се определила за воена разврска на компетицијата со Германија. Тезата се дополнува со тоа што се смета дека Антантата била таа која го планирала и посакувала европскиот судир, а поделбата на турските европски територии (а во прв ред на Македонија) требало да послужат за провоцирање на агресија од страна на Австро-Унгарија и преку неа и на Германија. Види: Hans-Lothar Steppan. *Der mazedonische Knoten. Die Identität der Mazedonier dargestellt am Beispiel des Balkanbundes 1878-1914*. Frankfurt 2004. Истото дело во истата 2004 год. нешто дополнето е издадено и на македонски јазик.